

hensyn til den meget mere differentieret udnyttelse af arkivalierne, der kan forudses med udviklingen af nye samfundsvidenskabelige problemstillinger og forskningsteknikker.

Gennemlæsningen af denne publikation giver et glædeligt indtryk af, at dette sidste problem fuldt ud erkendes af mange arkivarer, og man tør håbe, at kassationsdebatten får de vide perspektiver, der er nødvendige for at hindre uoprettelige fejldispositioner på dette felt.

Desuden giver rapporten lejlighed til at understrege nødvendigheden af, at forskerne uden for arkivvæsenet i så høj grad som muligt udvikler forståelsen af, at de aktivt må interessere sig for, hvordan dokumentations- og informationsproblemerne løses. I virkeligheden bestemmes forskningsmulighederne af, hvordan informationsmængderne sikres, og hvordan den lette adgang til fremfindingen etableres.

H. P. Clausen

Erik Helmer Pedersen: Hedesagen under forvandling. Det danske Hedeselskabs historie 1914-1966. (Gyldendal, 1971). 615 sider.

I 1915 meddelte Hedeselskabets Tidsskrift, at »pige Gertrud Nicoline Amalie Nielsen af Skårup på Fyn har skænket sin efterladte formue på 6000 kr. til Hedeselskabet, renterne skal bruges til fremme af beplantningssagen«. Halvtreds år senere havde selskabet i erhvervsindtægter (plantager, maskinstationer m. m.) 14 mill. kr., i refusioner fik man 8 mill. og i statstilskud 7,6 mill. kr. Om udviklingen i disse halvtreds år handler amanuensis, cand. mag. Erik Helmer Pedersens bog »Hedesagen under forvandling«. Taleksemplerne siger

straks noget væsentligt om selve selskabets forvandling: fra en folkebevægelse til en institution.

Den nye bog er udgivet som 2. bind af Hedeselskabets jubilæumsskrift i anledning af 100-året i 1966. Dette år udkom dr. phil. Fridlev Skrubbeltrang's store værk »Det indvundne Danmark« (se »Historie«, VII, 309 ff.), som behandlede de første 50 år, men dog også søgte tilbage og viste ældre tiders landvindings- og opdyrkningsarbejde.

Den nye bog slutter sig i format og udstyr nøje til forgængerens. Som naturligt er, har illustrationsmulighederne dog været større, og de er blevet udnyttet, således at billederne – de er gode – i højere grad præger dette bind. Omfanget er stort, i alt 615 sider (med bemærkelsesværdig få trykfejl). Udmærkede registre letter benyttelsen af bogen; enhver hjælp i den retning er også velkommen – ikke mindst det første par hundrede sider kan nemlig godt stille sine krav til læserens koncentrationsevne (vel ikke på grund af forfatterens manglende evne, men fordi temaet er kompliceret).

Temaet er stridighederne mellem selskabets ledelse og Th. Claudi Westh om grundforbedring. Det var en strid, der løb over en halv snes år; men den optager omkring 200 af bogens ca. 550 egentlige tekstsider. Afsnittet er ikke uden spænding, og det rummer mange interessante bidrag til belysning af administration og politik; men på den anden side har det øjensynlig bevirket nedskæringer i behandlingen af selskabets historie som sådan, og dette kan forekomme noget uheldigt.

I dette første afsnit berettes også om mergelselskaber, mosernes udnyttelse, inddæmningsarbejder og plantningssagen. I tid går afsnittet frem

til 1933 og dækker i det hele en periode med kun beskedne ændringer. Næste hovedafsnit er om tiden 1933–1946, der stillede selskabet over for store krav først under krisen senere under 2. verdenskrig. Tredie hovedafsnit er om perioden 1946–59, hvor selskabet skulle finde sin plads under den udvikling, der førte industrien frem på landbrugets bekostning, og hvor landbruget blev industrialiseret. Det fjerde afsnit, som er ganske lille, bærer titlen »Naturpleje og arrondering af jord- og skovbrugsarealet«; det har tidsgrænserne 1959–1966, men peger frem mod de nyeste og de fremtidige problemer. Endelig sluttes med bogens femte del, der behandler Hedeselskabets organisatoriske forhold gennem hele perioden 1914–1966. Meget kunne tale for, at dette afsnit havde stået først i bogen. Herved ville det have været lettere at forstå mange forhold i de foregående fem hundrede sider, ikke mindst når det gælder brydningerne mellem de forskellige organer inden for selskabet. Det ville ydermere have styrket forståelsen af de problemer, selskabet stod overfor i forhold til offentligheden – centraladministration og politikere.

Dette gælder ikke mindst for det første afsnits vedkommende. Her er det, som nævnt, et enkelt navn, der stadig står i centrum: Th. Claudi Westh. Han var landbrugskandidat og blev som 25-årig ansat i Hedeselskabet i 1893. Hurtigt blev han leder af mosearbejdet, og han var frem for nogen den, der organiserede de mange mergelselskaber, som med flyttelige baner bragte mergel til de kalkfattige egne. Ved siden af dette var Westh livlig engageret i det offentlige liv og var i 1905 medstifter af Det radikale Venstre. Såvel i Hedeselskabet som i politik var hans

mål en social udligning, og hans iltre temperament prægede hans indlæg både inden for og uden for selskabets mure. I gemyt og anskuelser passede han ikke til den stilfærdige konservatisme, der i alle forhold kendetegnede de ledende mænd i selskabet.

Westh's modspillere var formanden Helmuth Lüttichau og direktøren Chr. Dalgas. Den første var søn af formanden 1899–1908, den anden var søn af stifteren Enrico Dalgas. Helmuth Lüttichau havde nok sine synspunkter, men var samtidig en smidig og elskværdig forhandler; Chr. Dalgas havde også sine synspunkter, men var lige så lidt som Westh nogen smidig leder. Dalgas' og Lüttichaus synspunkter lå op ad selskabets tradition: indvinde land fra ufrugtbare heider og udnytte moserne, og her igen havde plantningsagen især interesse. Hos Westh udviklede der sig imidlertid en stadig stærkere interesse for grundforbedring af den eksisterende agerjord. Hans nyvundne synspunkter kunne ikke vinde genklang hos ledelsen, og sammenstødene blev stadig oftere og stærkere. Til dette kom, at striden samtidig antog karakteren af en kamp om ledelsen i selskabet. Forfatteren tolker her meget forsigtigt; forsigtigheden er dog skudt til side i et opsummerende afslutningskapitel. Det er ganske givet, at både saglige og personlige modsætninger fremkaldte og vedligeholdte striden; men i hvilken grad det ene eller det andet var det grundlæggende, lader sig ikke afgøre. Forfatteren gør det heller ikke; rolig og modent behandler han det intrikate problem.

Westh var dygtig. Han argumenterede godt, han havde en vis sympati hos sine partifæller – og netop under 1. verdenskrig, da striden blussede op, var Det radikale Venstre regeringsparti. De synspunkter, Westh

hævede, havde også en umiddelbar slagkraft. En forbedring af agerjorden var jo noget, som allerede den levende generation ville høste udbyttet af, mens Hedeselskabets klassiske arbejde var rettet mod de kommende generationer. Under disse omstændigheder vandt Westh en utvetydig sejr; men han kunne ikke administrere den og holde sine positioner.

Sejren manifesterede sig i Statens Grundforbedringsvæsen, der blev oprettet som institution i 1918. Westh forlod selskabet og blev chef for denne virksomhed, der skulle virkeliggøre hans tanker. Han lagde straks ud med en omfattende planlægning, men blev hæmmet af administrative problemer. Mens han arbejdede for den nye institution, forberedte det gamle selskab sit modangreb. Grundforbedring eller ikke-grundforbedring var nu ikke længere spørgsmålet. Rigsdagen havde klart tilkendegivet, at man ønskede en indsats her, og da var det lige så klart, at hvis denne indsats skulle administreres af et nyt organ, så ville dette efterhånden ekspandere og borttage en væsentlig del af grundlaget for Hedeselskabets eksistens.

Nu trådte J. C. Christensen ind i spillet. Det samme gjorde Jens Westergård; han var Westh's efterfølger i Viborg og samtidig folketingsmand, valgt af Venstre i Ringkøbing amt. Spændende er forfatterens redegørelse for det politiske spil, der nu udfoldede sig. Måske er der for mange detaljer; men det skal indrømmes, at de mange led vel nok er nødvendige, hvis man ønsker samtidig at give et indtryk af livet bag kulisserne i det politiske og administrative spil. Af hensyn til læserne ville det dog nok have været ønskeligt med nogle opsummeringer ved kapitlernes slutning; dette gælder også andre steder i bo-

gen. Resultatet af spillet blev det fantastiske, at den nye institution, Statens Grundforbedringsvæsen, blev nedlagt allerede i 1922 og dens opgaver henlagt til Hedeselskabet – med Westergård som leder. For så vidt havde Westh sejret, idet hans oprindelige plan om, at selskabet skulle gå energisk ind i grundforbedringen, nu blev en realitet, men rigtignok uden Westh som leder. Selv blev han udnævnt til statens konsulent i vandløbssager og udfoldede også på dette område et stort initiativ.

Årene 1918–22 var de farligste i Hedeselskabets historie. De nærmest følgende år betød dog ikke, som man måske kunne have ventet, nogen opblomstring. Chr. Dalgas sad stadig som leder, og Jens Westergårds arbejde var ikke initiativrigt. Formand var nu J. C. Christensen, fra 1921–1930, og for ham stod selskabet og dets mål stadig, som det havde gjort det for pionererne. Der kan ikke her ske tvivl om, at selskabet i 1920'erne trængte til en ledelsesfornyelse og til en udfordring udefra.

Begge dele kom kort efter 1930. De gamle trak sig efterhånden tilbage, og verdenskrisen var den nødvendige udfordring. Samtidig med, at staten fik større indflydelse i bestyrelsen, gik man aktivt ind i krisebekæmpelsen. Afvandingsarbejder og læplantning (en påskeøsten 1933 med store sandflugtshærgede områder som følge havde været en naturens påmindelse) førte for landbruget til hurtige produktivitetsudvidelser; begge dele var samtidig arbejdskraftkrævende og bidrog derved til at bekæmpe arbejdsløsheden. Direktøren – fra 1933 – C. E. Flensborg havde nok sit hjerte mest ved plantningssagen, men accepterede de nye problemer. Det var også i disse år, at man oprettede Det flyvende Korps, som blev sat ind i løs-

ning af mindre, men påkrævede opgaver.

Kriseårene gik over i krigsårene. De blev en fremgangstid for grundforbedringsvirksomheden; der var behov for den, også af beskæftigelsesmæssige hensyn. Samtidig efterspurgtes plantagernes træ både som brændte og som gavntræ, og mosernes tørv gav moseindustrien en hidtil ukendt opblomstring. Der blev i 1930'erne og under 2. verdenskrig arbejdet intenst i Hedeselskabet med tidens problemer; forfatteren karakteriserer træffende selskabet i denne periode som et direktorat for krisetidsforanstaltninger.

Tiden efter 1946 er behandlet mere oversigtsmæssigt. Problemstillingen er klart sat op med drøftelse af de to forhold: selskabets indsats for landvinding fra omkring 1950 og 1960'ernes samspil med landskabsbevaring. Det var i 1950'erne åbenbart, at det industrialiserede Danmark bredte sig ud på landbrugsjorden. »Ingen,« konkluderer forfatteren, »kunne omkring 1950 helt klart erkende, at udviklingen med stormskridt gik mod et industrisamfund og endnu mindre, at landbruget gennem forøgelse af produktiviteten mageligt kunne opveje tabet af landbrugsjord«.

Også dette afsnit er præget af forfatterens selvstændige arbejde med problemerne. Det kan dog ikke nægtes, at læseren her savner flere enkeltheder – dem der er for mange af i det første afsnit. Det virker, som om tingene er gået af sig selv.

Bogen slutter, som nævnt, med en redegørelse for Hedeselskabet som organisation. Her behandles medlemskredsen, de styrende organer og de ansattes forhold. I bogens afsluttende konklusion – karakteristisk nok ikke i selve afsnittet – konkluderes, at afstanden mellem form og indhold

»efterhånden er blevet ganske betragtelig. Den daglige ledelse har i konsekvens heraf fået en tilsvarende større indflydelse, et ikke helt ukendt fænomen i teknokratiets tidsalder«. Iagttagelsen er uden tvivl rigtig; men hvorfor får vi ikke noget at vide om grunden til, at man alligevel stadig kan have de tusinder af medlemmer? Havde der ikke også været grund til at ræsonnere over, hvad de betyder, uanset at de kun bidrager med 0,3 pct. til driftsomkostningerne. Uden tvivl styrker dette organisationen i opinionen. Tænk om Statsbanerne havde haft en lignende skare af »medlemmer«.

Også selskabets funktionærer er stedmoderligt behandlet. Man kan vistnok ikke et eneste sted i bogen få at vide, hvad f. eks. en distriktsbestyrer får sin tid til at gå med. I det hele er den konkrete arbejdsindsats kun lidt behandlet; det er – det skal indrømmes, at titlen også peger hen mod det – her som overalt i bogen mere det principielle i hedesagen, der er taget op.

Forfatteren har, det siger han i sin indledning, haft frie hænder i forhold til Hedeselskabet. Det har man uden tvivl stået sig ved; derfor er bogen blevet så god på mange områder. De frie hænder har anmelderen imidlertid også, og deraf vil han benytte sig til nogle kritiske kommentarer.

Nu først en enkelthed, der er typisk. Det hedder, netop i afsnittet om organisationen, at »i 1934 dukkede signaturen »has« op for første gang, den senere redaktør i perioden 1943–70 Harald Skodshøj, der året i forvejen var blevet ansat som redaktionssekretær«. Mere får man ikke at vide. Hvem var egentlig denne Skodshøj (som mange af os i dag udmærket kender!). Var det en journalist? Var det en besværlig jord-

brugstekniker, der skulle fjernes? Var det en ældre plantør, der var blevet svagelig? Svaret, der ikke er der, ville sige en del om selskabets hensigter med tidsskriftet. Man hører heller ikke noget om Fr. Heicks forudsætninger, da han blev direktør, eller om hvad der var afgørende for valget af netop ham. Sådan kunne der fortsættes. Man savner i høj grad en præsentation af personerne; ikke mindst da forfatteren selv lægger så megen vægt på personerne og relationerne imellem dem.

Også en række konkrete spørgsmål står uformidlede. Mange læsere vil uden tvivl have behov for videregående oplysninger, om forhold, der omtales som velkendte fænomener.

Stilen er nøgtern og klar, men ikke ligefrem medrivende eller spændstig. Undertiden kan der, når forfatteren søger at give fremstillingen liv, dukke mærkværdigheder op. Eksempelvis som når det hedder, at de tyske tropper i ilmarch rykkede gennem Belgien og Nordfrankrig, og det så tilføjes: »Ovenikøbet midt i høsttiden«.

Eksemplerne kunne fortsættes. Man kunne også pege på, at forfatteren, der har gjort en kæmpeindsats i henseende til at oplede og gennemgå arkivmateriale, ikke i tilstrækkelig grad har frigjort sig fra dette. Beständig følger vi en sag fra brev til brev, mens det havde virket klarere blot at høre om sagens forløb.

I indledningen siger Erik Helmer Pedersen, at han påtog sig opgaven med det forbehold, at nationaløkonomiske beregninger over opdyrknings og landvindingens betydning for den økonomiske udvikling søgtes løst på anden måde. »Hedesagen under forvandling« er resultatet af hans opdyrkning af arkivalier og af en vidtspredt litteratur. Beregningen af denne opdyrknings betydning er ikke

svær: der er på kort tid skabt et stort værk, som på solid grund opstiller hovedlinjerne i hedesagens historie siden 1. verdenskrig. Det er i den henseende et pionerarbejde, som også vil kunne danne grundlag ikke alene for de omtalte beregninger (kommer de?), men også for en påtrængende behandling af Hedeselskabets indre historie. Her tænkes på en art socialhistorie, der skulle skildre arbejdsvilkår, arbejdsformer, dagligdag for de mange (hvor mange? det fortæller bogen vist ikke), der arbejdede for selskabet på talrige vidt forskellige poster.

Vagn Dybdahl

Ib Gejl og Christian R. Jansen: Korn, Købmænd & Kornkompagni. Korn- og Foderstofhandelen 1880'erne-1960'erne. (Udgivet af Korn- og Foderstofkompagniet ved 75 års jubilæet 1971; Universitetsforlaget i Aarhus, 1971). 470 s.

Da en af forfatterne til ovenstående bog er medlem af selskabets bestyrelse, og da den er redigeret af selskabets sekretær, skal en anmeldelse indskrænke sig til denne præsentation:

Korn- og Foderstof Kompagniet blev stiftet i Århus 1. juli 1896. Grundlaget var en række store handelshuse fra Horsens, Århus og Randers, og sammenslutningen af deres kornafdelinger fulgte den i tiden almindelige udvikling inden for dansk erhvervsliv. For branchens vedkommende betød stiftelsen et højdepunkt i den omlægning fra kornproduktion til animalsk produktion, der havde fundet sted i landbruget i de foregående årtier. Den stærkt øgede kornimport kunne ikke mere formidles af den kapital og skibstonnage, som enkeltmands- eller familiefirmaer havde eller kunne befragte. I denne udvik-